

A római misekánon

Hagyományos és szinte általános értelmezése szerint a „kánon” szó szabályt jelent, mértéket és törvényt. Ugyancsak hagyományos felfogás a hivatalos misekönyvkiadásokban (a kéziratosságot is beleszámítva) közel másfél évezrede a római liturgia kánonját a *Te igitur* kezdetű nagy eucharisztikus imádságtól számítja, illetőleg azzal azonosítja. A következő fordítási és értelmezési kísérlet is a mai prefációtól elvonatkoztatva, e hagyományos értelmezésű kánonszövegre szorítkozik. A szó első jelentése, mely valóban általánosan ismert és elfogadott, az eucharisztikus misztérium ünneplésének e csaknem mindig és egészében változatlan és változtathatatlan főimádságát e szigorú szabályosság, mozdíthatatlan törvényesség értelmében jelöli.

A kenyér és a bor Krisztus testévé és vérévé való átváltozását kísérő szövegeket a keleti egyházak *anaphorá*-nak nevezik, amaz áldozati tárgyak bevitelének vagy odavitelének, melyekből Urunk teste és vére lesz. A hispániai liturgia (vizigót-mozarab) egyező módon *inlatio*-nak mondja. Ez a *nomen actionis* [= cselekvést jelölő főnév] egyszerre jelöli az eucharisztikus misztérium *cselekményét* s az azt kísérő *imádságot*. Nagy Szent Gergely *canon*-ról és *prex*-ről beszél – a kettőt egymástól el nem választva –, amit „composuerat quidam scholasticus” [= egy tudós alkotott]. Gergely pápa levelében azonban a szövegezésre áll inkább a *prex* megjelölés, s a *canon* mintha valami mást is jelölne: „Orationem vero dominicam idcirco mox post precem dicimus, quia mos apostolorum fuit, ut ad ipsam solummodo orationem oblationis hostiam consecrarent” [= Az Úr imádságát pedig azért mondjuk majd a könyörgés után, mert az apostoloknak az volt a szokása, hogy csupán erre az imádságra konszekrálták az áldozati adományt]. Ha nem tévedünk, a pápa gondolatában az *oratio*-hoz társult az *oblatio*, a *prex*-hez az *actio*. E kettősség már nem pontos fogalmazásban, de megvan még Walfried Strabónál (808–849) is, a karoling-kor liturgikusánál és biblikusánál, reichenauai apátnál: „Actio dicitur ipse canon, quia in eo sacramenta dominica conficiuntur. Canon vero eadem actio nominatur, quia in ea est legitima et regularis sacramentorum confectio” [= A cselekményt kánonnak mondjuk, mert abban valósulnak meg az Úr szentségei. Kánonnak pedig azért nevezzük ezt a cselekményt, mert abban megy végbe a szentségek törvényes és szabályszerű megvalósulása]. A *canon* tehát *actio*, melynek tartalmát Gergely az apostoli törvényalkotó szokásra (*mos!*) hivatkozva így határozza meg: *oblationis hostiae consecratio*. Jelenéstörténetileg tehát a római *canon* így közeledik az *anaphora*-hoz ill. *inlatio*-hoz, s így jelentéstartalma szerint nem minden további nélkül és talán nem is elsődlegesen azonosítható a *prex*-szel.

Mezey László (1918–1984) poszthumusz tanulmányának jegyzetei és a szóértelmezések folytatása – ha elkészültek – lappanganak. A tragikus balesetben elhunyt professzor cikkét befejezetlensége ellenére – talán a jelen szöveg tekintetében is a végső simítások nélkül – jelentősége miatt adjuk közre. A []-ben a közreadók kiegészítései olvashatók. A latin szöveg helyesírását és a magyar szöveg (különösen a kánonfordítás) központozását a szerkesztő némileg módosította.

Ha a *canon* jelentésváltozatai között jobban körülnézünk, azt találjuk, hogy (Gaffiot etimológiai szótárát idézve), a 'loi, régle, mesure' (Plin. 34, 35) jelentés után azonnal a 'contribution, redevance anuelle sur l'or, l'argent, le grain' (Spartianus Aelius 8.) következik: 'kötelező felajánlás, illeték stb. javakból, jövedelemből'. Így a *canon* elsősorban *actio*. Így már közel vagyunk Nagy Szent Gergely gondolatához: *oblationis hostia*. Az *oblatio* azonban önkéntes megajánlás: 'action d'offrir, de donner volontairement' (Gaffiot s.v.). Az értelmezés alapjául szolgál: Dig. 5, 2, 10 (helyesen: 5, 2, 8), ahol Ulpianus az *in officiorum testamentum* miatt folyó *actio* módját magyarázva az egyezés lehetőségét így adja meg: „Ego eventum puto sequendum in hac re, ut, si forte antequam iudicium moveatur, oblatio ei fiat eius, quod relictum est, quasi ex voluntate testatoris oblato eo satis ei factum videatur.”

A *canon* tehát köteles dolog a mi részünkről: *debitum servitutis nostrae*, önkéntes *oblatio* a mi Urunk által, aki *oblatus est, quia ipse voluit* [= földadoztatott, mert ő maga akarta ezt].

Ezt a kettős tényt veszi körül és fejezi ki ama szöveg, melyet *prex*-nek mond Gregorius, hasonlóan az antik *religio* nagy főpapi imádságához. Rendeltetését, ténybeli vonatkozását tekintve semmiben sem különbözik a keresztény Kelet anaphorájától. Az eucharisztikus imádság fajtáit, fejlődéstörténetét, különösen pedig a római kánon kialakulását nem áll szándékunkban részletesen előadni. A vonatkozó kutatások főbb eredményét azonban röviden összefoglalhatjuk. Ezek szerint a mi kánonunk alexandriai előzmények után Afrikában alakult ki, s onnét került át Rómába, egyesek szerint Milánón át. A IV. század végén jelent meg a római liturgiában a kánon, nagyjából ma ismert formájában.

Ha a római kánon a liturgiátörténeti kutatás jelenlegi állása szerint az alexandriai őstípussal tart rokonságot, nyelvi előzményei görögök voltak. S mielőtt a még görög liturgikus nyelvet használó római egyházban utat talált volna, latinnyelvi megformálását az észak-afrikai latin, magas nyelvi kultúra klímájában, annak igényei szerint végezték. A keresztény Afrika nyelvi színvonaláról az afrikai egyházak élére került rétorok, orátorok kezekedtek. Így Augustinus és baráti köre vagy neveltjei (Alypius, Possidius); a keresztény Carthago dicsőségeként emlegethették Cyprianus püspököt és mártírt, aki rétori pályáról lépett a presbiteri ordóba. „Nisi praecessisset Petrus piscator, non successisset Cyprianus orator” [= Ha nem járt volna előtte a halász Péter, nem léphetett volna nyomába a szónok Cyprianus]. Az orátor-püspökök és presbiterek két-három nemzedéke Damasustól Ambrosiuson, Hieronymuson át Augustinusig az emberiség szerencséjére elvégezte az antik *paideia* lényeges elemeinek keresztény recepcióját. A grammatikusok stiláris igénye végül is nem ütközött össze Agostonnak és más atyáknak a keresztények latinját megteremtő nyelvújító bátorságával. Ami pedig a retorikát illeti, annak nem csak technikai és ornamentális vonatkozásait használták föl, hanem azokat az igazi etikai értékeket is, melyek a retorika – az *ars oratoria* – és a jog, a törvénytudás kapcsolatában mutatkoztak meg.

A jog azért vette igénybe az *ars retorica* szolgálatait, mert az orátor szónoki teljesítménye, szólásának és tárgyi ismereteinek biztonsága s így a helyesen

alkalmazott terminológia segítségével érthette el célját, az ítélethozatal *aequitas*-át. Az *aequitas*, a (görög *isotés*) a törvényalkotó szándéka, akarata s a törvény betűje (a *mens*, *voluntas* és a *scriptum*) közötti egyensúlyt jelentette, a méltányos ítéletet. Az orátor szerepe tehát az, hogy a szavak megbecsülésével, a szólás becsülete által érjen el a bírónál méltányos ítéletet.

Az *aequitas* nem csak szóban, hanem dolgokban való kiegyezést is megkívánt. Az *oratio*-t tehát kíséri az *actio*, a törvény vagy megegyezés szerinti dologi szolgáltatás (*vectigal*, *tributum*, *munus*) teljesítése. Amde az ítélelőszék elé lépésre, a kegyelmezés kérésével csak ennek jogával élők állhatnak elő: a jogképes személyek. Az ember és Isten viszonyát illető kérdésekben ilyenek az Isten népéhez tartozók. Az Isten népével szemben állnak a *gentes*, kiknek az ilyen *actio*-hoz joguk nincs, de a *canon* és *vectigal* kötelezettsége sem terheli őket. „Populus est collectio hominum ad iure vivendum, quod si iure non vivitur, non est populus” [= A ’nép’ emberek összessége a joggal való élés céljából; ha tehát nem jog szerint élnek, nem alkotnak népet]. A barbárok, a *gentes* viszont „sine lege vivunt” [= jog nélkül élnek] vagy amint Ágoston mondja: „a societate iuris sejuncti” [= a jog közösségétől elválasztva].

Az „ügy”, amiben az *aequitas*-t, a *placatio*-t el akarja érni a „genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis” [= választott nemzetiség, királyi papság, szent nemzet, megtartásra való nép, 1Péter 2,9], az egész emberiség leglényegesebb ügye: a Megváltás gyümölcseiben való állandó részesedés, a *perpetua salvatio*, s végül az üdvözülés. Hatalmas, minden emberi képességet meghaladó feladat ez. Nincs szó, nincs tett és *canon*, ami itt felérne a másik fél fölségével, de még akár ahhoz némileg is méltó lehetne. De hozzánk társul és életében fölvesz a Legfőbb Áldozópap, „ipse offerens, ipse et oblatio” [= ő maga áldozó és áldozat] ... „interpellans pro nobis” [= aki közbenjár értünk]. Akit Ő maga mellé hív népéből, az csak reszketve és félelmeik között – mint Gergely pápa *coepiscopusa*, Januarius – „ad locum canonis redire valeat” [= tud visszamenni a kánon helyére]; mint a római püspök, akit, midőn katedrájáról felemelkedik, mindkét oldalról támogatva kísérek az oltárhoz és „solus intrat canonem” [= egyedül megy be a kánonba].

Ezt a megrendülést érezte új életre szülő Anyánk, az Egyház, midőn^o Ura és Jegyese *oblatio*-jához tette a maga *canon*-ját, s ezt éreztette nagy és szent fiaival, midőn arra indította őket, hogy annak a történelmi környezetnek, melyben a Megtestesülés és Megváltás hatalmas műve végbement, legmagasabb nyelvi teljesítményét, legteljesebb törvénytudói pontosságát vegyék igénybe. A *gravitas Romani sermonis*-nak, a görög *sóphrosyné*-n alapuló, félreértést, pongyolaságot, stiláris öncélúságot kizáró szóhasználatával, *eloquium*-ával mondta el azt, amit a *mater omnium ecclesiarum* a Keresztáldozat „re-praesentálásának”, a jelenbe visszahozásának krisztusi tényéhez maga elmondani akart.

Az Eucharisztia ünneplésében a központban áll a krisztusi *oblatio*, s hozzá járul az Egyház *canon*-ja az áldozati tárgyakban és szavakban. Ebből a legmélyebb összefüggésből fejlesztettük ki azt a pragmatikai-értelmezési alapot, melyen munkánkat nyelvi és tartalmi hitelesség elérésére törekedve elvégezhetőnek tartottunk.

TE IGITUR, clementissime Pater, per Iesum Christum, Filium tuum, Dominum nostrum, supplices rogamus, ac petimus, uti accepta habeas et benedicas haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia illibata, in primis, quae tibi offerimus pro Ecclesia tua sancta catholica, quam pacificare, custodire, adunare et regere digneris toto orbe terrarum, una cum famulo tuo, papa nostro, N. et antistite nostro, N. et omnibus orthodoxis atque catholicae et apostolicae fidei cultoribus. MEMENTO, DOMINE, famulorum famularumque tuarum, N. et N. et omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est et nota devotio, pro quibus tibi offerimus vel qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis, pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis et incolumitatis suae, tibi que reddunt vota sua, aeterno Deo, vivo et vero. COMMUNICANTES et memoriam venerantes in primis gloriosae semper Virginis Mariae, Genitricis Dei et Domini nostri Iesu Christi, sed et beatorum apostolorum ac martyrum tuorum, Petri et Pauli, Andreae, Iacobi, Ioannis, Thomae, Iacobi, Philippi, Bartholomaei, Matthaei, Simonis et Thaddaei, Lini, Cleti, Clementis, Xysti, Cornelii, Cypriani, Laurentii, Chrysogoni, Ioannis et Pauli, Cosmae et Damiani, et omnium sanctorum tuorum; quorum meritis precibusque concedas, ut in omnibus protectionis tuae muniamur auxilio. Per eundem Christum, Dominum nostrum. Amen. HANC IGITUR oblationem servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae, quaesumus, Domine, ut placatus accipias: diesque nostros in tua pace disponas, atque

TEHOZZÁD AZÉRT, – kegyelmes Atya, – a mi Urunk, Jézus Krisztus, – a Te Fiad által esedezve folyamodunk, – és arra kérünk Téged, – hogy vedd birtokodba, – és áldd meg ezeket az adományokat, – e köteles adónkat, – ezeket a szent és szeplőtelen-tiszta áldozati ajándékokat, – melyeket mindenekelőtt a Te szent katolikus Egyházadért ajánlunk föl, – hogy neki békét adjál, – hogy megőrizzed, – egységben tartsad és vezérelj – az egész földkerekségen – a Te szolgálóddal, – N. pápánkkal, – N. főpásztorunkkal – és minden igazhívővel együtt, – valamint mindazokkal, – akik a katolikus és apostoli hitért buzgólkodnak. – EMLÉKEZZÉL MEG, URAM, – a Te szolgálóidról és szolgáló leányaidról... – és minden itt körülállóról, – kiknek hitét Te megvizsgáltad, – és tudod, – hogy magukat fenntartás nélkül átadják Neked, – akikért bemutatjuk – vagy akik Neked bemutatják – ezt a dicséző áldozatot, – önmagukért és övéikért, – lelkük váltságára, – üdvük és sértetlenségük reményében, – s amit fogadtak, már teljesítik is Neked, – örökkévaló, – élő – és igaz Istennek. – MOST PEDIG KÖZÖSSÉGÜNKBE LÉPÜNK – és emlékezetüket tiszteljük, – mindenekelőtt a dicsőséges és mindenkor Szűz Máriának, – a mi Istenünk és Urunk, Jézus Krisztus szülőanyjának; – (és Őutána Szent Józsefnek, – ugyanazon Szűz jegyesének); – a Te boldog apostolaidnak és vértanúidnak, – Péter és Pál-, András-, Jakab-, János-, Tamás-, Jakab-, Fülöp-, Bertalan-, Máté-, Simon és Tádé-, Linusz-, Klétusz-, Kelemen-, Xisztusz-, Kornéliusz-, Ciprián-, Lőrinc-, Krizogonusz-, János Pál-, Kozma és Damjának, – valamint minden szentjeidnek, – kiknek érdeméért és könyörgéséért engedd meg, – hogy minden dolgunkban – a Te oltalmazó segítséged legyen erősségünk. – Ugyanazon Krisztus Urunk által. – Amen. – AZÉRT EZ áldozati adományt, – tölünk, szolgálóidtól – és háznak mind egész népétől, – Urunk, – kérünk, megengesztelődve fogadd; – rendezd el a Te békédben napjainkat – és rendeld el,

ab aeterna damnatione nos eripi, et in electorum tuorum iubeas grege numerari. Per Christum, Dominum nostrum. Amen. QUAM OBLATIONEM tu, Deus, in omnibus, quaesumus, benedictam, ascriptam, ratam, rationabilem acceptabilemque facere digneris, ut nobis Corpus et Sanguis fiat dilectissimi Filii tui, Domini nostri Iesu Christi. QUI PRIDIE, quam pateretur, accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et elevatis oculis in caelum ad te, Deum, Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens benedixit, fregit deditque discipulis suis dicens: Accipite, et manducate ex hoc omnes. HOC EST ENIM CORPUS MEUM. Simili modo, postquam cenatum est, accipiens et hunc praeclarum calicem in sanctas ac venerabiles manus suas, item tibi gratias agens benedixit deditque discipulis suis dicens: Accipite, et bibite ex eo omnes. HIC EST ENIM CALIX SANGUINIS MEI, NOVI ET AETERNI TESTAMENTI, MYSTERIUM FIDEI, QUI PRO VOBIS ET PRO MULTIS EFFUNDETUR IN REMISSIONEM PECCATORUM. HAEC QUOTIESCUMQUE FECERITIS, IN MEI MEMORIAM FACIETIS. UNDE ET MEMORES, Domine, nos servi tui, sed et plebs tua sancta, eiusdem Christi Filii tui, Domini nostri tam beatae passionis, nec non et ab inferis resurrectionis, sed in caelos gloriosae ascensionis offerimus praeclarae maiestati tuae de tuis donis ac datis hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aeternae et calicem salutis perpetuae. SUPRA QUAE propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicuti accepta habere dignatus es

– hogy az örökkétartó kárhozattól megmenekedjünk, – s kiválasztottaid nyájába számláltassunk! – Krisztus, – a mi Urunk által. – Amen. – AZ ADOMÁNYOKAT PEDIG TE, – ó, kegyes Isten, – kérünk, tegyed mindenek fölött áldottá, – törvényed szerint elfogadottá, – Magadhoz méltóvá, – lelkivé – és Előtted kedvessé, – hogy számunkra Testévé és Vérévé váljék – szeretett Fiadnak, – a mi Urunk, – Jézus Krisztusnak. – KI SZENVEDÉSÉNEK ELŐESTÉJÉN – szent és tiszteletreméltó kezébe vette a kenyeret, – szemét az égre emelte, – az Istenhez, – mindenható Atyjához, – Tehozzád, – és Neked hálát adva – áldást mondott, – megszegte, – tanítványainak adta – és így szólt: – Vegyétek – és egyetek belőle mindnyájan, – MÉRT EZ AZ ÉN TESTEM. – Hasonlóképpen – a vacsora után – szent – és tiszteletreméltó kezébe vette – ezt a csodálatos kelyhet. – Neked hálát adva – ismét áldást mondott – tanítványainak adta – és így szólt: – Vegyétek – és igyatok belőle mindnyájan: – MÉRT EZ AZ ÉN VÉREMNEK KELYHE, – AZ ÚJ ÉS ÖRÖK SZÖVETSÉGÉ, – A HITNEK TITKA, – MELY KIONTATIK ÉRTETEK ÉS SOKAKÉRT – A BŰNÖK BOCSÁNATJÁRA. – VALAHÁNYSZOR EZT CSELEKSZITEK, – AZ ÉN EMLÉKEZETEMRE CSELEKEDJÉTEK. – EZÉRT TEHÁT MEGEMLÉKEZÜNK, Urunk, – mi, a Te szolgálád – és velünk együtt a Te megszentelt néped, – ugyanazon Fiadnak, – Krisztus Urunknak – boldogságszerző szenvedéséről, – halálából való feltámadásáról – és egyúttal dicsőséges mennybenmeneteléről is; – és megemlékezve bemutatjuk csodálatos Főlségednek – a Te Magad javaiból és ajándékaiból – e tiszta áldozatot, – e szent áldozatot, – e szeplőtelen áldozati adományt, – az örök életnek megszentelt kenyerét – és az üdvösségnek kifogyhatatlan kelyhét. – NÉZZÉL LE RÁ – jóindulatú és derűs tekintettel, – és méltóztassál elfogadni azt, – miképpen elfogadtad egykor

munera pueri tui, iusti Abel, et sacrificium Patriarchae nostri Abrahae, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam. SUPPLICES TE ROGAMUS, omnipotens Deus: iube haec perferri per manus sancti Angeli tui in sublime altare tuum, in conspectu divinae maiestatis tuae, ut, quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui Corpus et Sanguinem sumpserimus, omni benedictione caelesti et gratia repleamur. Per eundem Christum, Dominum nostrum. Amen. MEMENTO ETIAM, Domine, famulorum famularumque tuarum, N. et N., qui nos praecesserunt cum signo fidei et dormiunt in somno pacis. Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et pacis ut indulgeas, deprecamur. Per eundem Christum, Dominum nostrum. Amen. NOBIS QUOQUE, PECCATORIBUS famulis tuis de multitudine miserationum tuarum sperantibus partem aliquam et societatem donare digneris, cum tuis sanctis apostolis et martyribus, cum Ioanne, Stephano, Matthia, Barnaba, Ignatio, Alexandro, Marcellino, Petro, Felicitate, Perpetua, Agatha, Lucia, Agnete, Caecilia, Anastasia, et omnibus sanctis tuis, intra quorum nos consortium, non aestimator meriti, sed veniae, quaesumus, largitor admitte. Per Christum Dominum nostrum. PER QUEM HAEC OMNIA, Domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedicis et praestas nobis. PER IPSUM ET CUM IPSO ET IN IPSO EST TIBI DEO PATRI OMNIPOTENTI IN UNITATE SPIRITUS SANCTI OMNIS HONOR ET GLORIA. PER OMNIA SAECULA SAECULORUM. AMEN.

igaz szolgálóknak, – Ábelnek ajándékait, – azután Ősatyánknak, – Ábrahám-nak áldozatát – és amit főpapod, Melchizedek ajánlott föl Neked, – ama szent áldozatot, – szeplőtelen adományt. – ESEDEZVE FOLYAMODUNK HOZ-ZÁD, – mindenható Isten, – rendeld el, – hogy szent Angyalod keze – elvigye áldozatunkat a mennyei oltárra, – isteni Fölséged színe elé, – hogy mind, – ahányan erről az oltárról részesedvén – magunkhoz vesszük – Fiadnak szent-séges Testét és Véré, – a mennyei áldás és kegyelem bőségével elteljünk. – Ugyanazon Krisztus Urunk által. – Amen. – EMLÉKEZZÉL MEG, Urunk, – szolgálóidról és szolgáló leányaidról is..., – akik a hit jelével megjelölten – már előttünk eltávoztak, – és a béke álmát alusszák. – Nekik, Urunk, – és minden Krisztusban nyugvó léleknek – az enyhület, – világosság – és béke helyét, – kérünk, add meg. – Ugyanazon Krisztus Urunk által. – Amen. – NEKÜNK IS, BŰNÖSÖKNEK, – a Te szolgálóidnak, – kik sokszor tapasztalt könnyörületességbe helyezük reményünket, – ajándékozzál kegyesen egy szerény részt – szent apostolaidnak és mártírjaidnak társaságában, – János- és Istvánnal, – Mátyás-, Barnabás-, Ignác-, Sándor-, Marcellinusz- és Péterrel, – Felicitász-, Perpétua-, Ágota-, Lucia-, Ágnes-, Cecília-, Anasztáziával – és minden szent-jeiddel egyetemben; – és az ő boldog közösségükbe, – nem érdemtelenységün-ket mérlegelve, – hanem a bocsánat nagylelkű Megadójaként, – kérünk, – hogy minket bebocsáss. – Krisztus Urunk által. – Amen. – KI ÁLTAL MIND-EZEKET, – ő, Urunk, – mindig jónak teremtéd, – megszenteled, – életre kel-ted, – megáldod – és nekünk nyújtod. – ŐÁLTALA, – ŐVELE – ÉS ŐBENNE – A TIÉD, MINDENHATÓ ÁTYAISTEN, – A SZENTLÉLEKKEL EGYSÉG-BEN – MINDEN TISZTELET ÉS DICSŐSÉG. – MINDŐRÖKKÖN ŐRÖKKÉ. – AMEN.

Nyelvi jegyzetek

1 Az *igitur* kötőszó jelentőségéről és jelentéséről Th. Maertens: „Il serait né du souci de rechercher une insertion dans le contexte. Comme »vere dignum« de la préface... ou les »vere sanctus« gallicans...”; a nyelvi analógiát a mai francia szóhasználatból veszi, mely szerint a „donc” szóval élnek „sans vouloir y apporter une nuance de conclusion...” Maertens szerint tehát egy lényegében henyé kötőszó lenne – „une cheville” – „entre la prière populaire et la prière présidentielle, cella ci étant souciense de s’originer dans cella-là...” (o. c. 38–39.) Azaz a hivatalos, a liturgikus imádság – „prière présidentielle” – a népi (a népben keletkezett, a nép által fogalmazott?) imádságból származását igyekezett az ilyen nyelvi pongyolaság által is bizonyítani – véli Maertens. A terminus – „prière présidentielle” – eléggé modern ahhoz, hogy felébredjen bennünk a gyanú a tekintetben, az interpretációs kísérlet nem egészen mai elképzelések segítségével kísér-e meg egy nyelvi magyarázatot. Ez azonban nem lenne sem legitim, sem szükséges eljárás.

Az imént kifejtett értelmezési elv más megfontolást ajánl. A szöveg keletkezése idején érvényes grammatikai felfogást legnagyobb tekintéllyel képviselő Priscianus (Inst. XVI. 11–12. Ed. Keil, 2, 100–101) az *ergo*, *igitur*, *itaque* kötőszavakat (conjunctiones) „collectivae” vagy „rationales” néven említi. Rendeltesük: „per illationem colligunt supra dictum, hoc est, per rationem confirmant”. Azaz a fentebb, az előbb már mondottakat, megfelelő ok felhasználásával megerősítik, de a következő részekhez is a kapcsolatot jelzik. Priscianus példaként hozza fel (Cicero pro Ligario) „habes igitur, quod est accusatori maxime optandum confitemur reum...”

Dom Maertens nézetével (sans vouloir y apporter une nuance de conclusion) ellentétben Priscianus és a *Canon* szerzője korának grammatikai felfogása szerint az *igitur* és társai „colligant supra dictum”. Ezért „kötő szó” a nevük. Esetünkben az *igitur* a *praefatio* hálalaadó és kérő (supplicatio confessione) gondolataihoz kapcsolódó és azokat megerősítő, megokoló gondolatokba vezet át – a legszigorúbb grammatikai szabályossággal. Nem tekinthető tehát csak henyé közbevetésnek, mint a francia társalgási nyelvben a „donc”.

Így fogva fel az *igitur*-nak, az előző gondolatok megindoklását, megerősítését (ratione confirmat) szolgáló szerepét, e *coniunctio* jelentősége nem csekély. A rábeszélő, kéréző beszéd-fajta, a *genos symboleuitikon* szabályai szerint a *proomion*-ná (praefatio) bővített ünnepeles megszólítás után a kérés, a tényállás előadása következik, most, az Isten nagy dolgainak magasztalása, a mennyei liturgia énekének elhangzását követően.

2 A *clementissimus* az újabb liturgia-értelmezés csak mint fejedelmeket illető *epitheton ornans*-ot fogta fel (pl. Maertens), tehát nagyon is korhoz kötöttek – következésképpen mellőzhetőnek – talála. A *Thesaurus Linguae Latinae* III. 1332. jelentésváltozatai nem engednek meg egy ilyen egysíkú értelmezést. Első jelentése ugyanis ez: „humanus, clementi animo ignoscat”; vö. „clementissimum in victoria ducem, pietate clementissimo... Constantino”. Így egy lelki magatartást, viszonyulást dolgokhoz, emberekhez, ügyekhez fejez ki. Így vonul be a szó a keresztény latinba is: „clementissimo Deo” (Exod. 34, 6), „clementissimus redemptor” (Cassiod. inst. divin. 16), „ut pater familiaris in vineam... nos... clementissimus intromittat” (Claud. 4, 19). Jelentéstartalma kifejtve (Thes. id. h.): „qui non irascitur, qui colit mentem suam, ne eam urgeat irascendo, inclinatus ad bonitatem et pietatem mentis”. A görög-latin glosszáriumokban jelentése: „philanthrópos, agathos”. A *Thesaurus*hoz hasonlóan Forcellini (231): „quietus, placidus, dolce, placido, tranquillo, cui opponitur incitatus, praeceps”. Való igaz, hogy a *Thesaurus* szerint: „epitheton sollemne imperatorum vel principum”. Így használja Szent Gergely is (Epist. 1,16): „clementissime dominator”. De az értelmezés alapja nem lehet a leszámazott jelentés. Ezeknek mérlegelésével fordítottuk *kegyelmesnek*. A szót – az összefüggések ismeretében – senki sem fogja „excellenciás”-nak érteni.

3 *Supplex*: a kérés előadását kísérő, azt nyomósító testtartást jelzi. Forcellini (5, 774): „qui placato et curvato corpore aut flexis genibus, submisso aliquid petit, orat, precatur”. „Esedezve” – így fordítottuk, mert a szó alap-etyomjában a „földre esni” kép rejtőzik.

4 *Rogamus*: „folyamodunk” a mi fordításunkban, és nem vonjuk össze egy kifejezésben a *petimus*-szal. Ugyanis a kettő fogalmilag különáll. Értelmezéséhez emlékeztetbe kell idéznünk a bevezetőben mondottakat. Így megvan az alap, hogy a Dig. 2, 14, 7. szerint fogjuk fel a szó jelentését: „rogare dicitur, qui stipulator; interrogat enim alterum, utrum dare, aut facere quippiam velit”. Itt valóban helyén van az Istenhez folyamodni, hogy – miután hozzánk való kegyelmességére hivatkoztunk – *adja* meg nekünk, hogy az eucharisztikus misztériumban részesedjünk; *tegye*, hogy az ajándékokból Krisztus teste és vére legyen.

5 *Petimus* – „kérünk”. Fogalmi különállásához, s ez indokolja a külön szóval fordítást: Cicero, 6. Verr. 28: „petit a rege et eum pluribus verbis rogat” (Forcellini 4, 647.). A *petit* a kérés tényét, a *rogat* a megfelelő (lásd 4. jegyzet) és részletes előadást jelenti.

6 *Accepta habere*. „Aliud est capere – mondja Ulpianus (1. 79. ad Edictum) – aliud accipere; capere cum effectu accipitur; accipere, et si quis non sic accipit, ut habeat, ideoque non videtur quis capere, quod erit restitutus.” „Úgy elfogadni valamit, hogy azt vissza nem adja, vissza nem utasítja.” Ezért mondjuk: vedd birtokodba. Ulpianusra és alább Paulusra hivatkozások: Dig. XVI. De verborum significatione 71, 174, 18.

7 *Haec dona – haec munera* – nem fordítottuk összevont fogalommal, hanem igyekeztünk a két szó önálló értelmét megtalálni és visszaadni. Segítőnk ismét Ulpianus volt (in 1. 43. ad Edictum): „Inter donum et munus hoc interest, quod inter genus et speciem: quam genus esse donum habeo a donando dictum, munus speciem: nam munus esse donum cum causa, ut puta naticium, nuptalicium”. A *donum* tehát fordítható általánosságban olyan dolognak, amit adunk, tehát adományoknak; nehezebb a *munus* helyes értelmét a kánon összefüggéseiben megtalálni, s ehhez a megfelelő szót. A szó jelentését Paulus, a római jogász (1. 9. ad Edictum) így részletezi: „Munus tribus modis dicitur: uno donum et inde munera dicit, dari mittive. Altero onus, quod cum remittatur, vacationem munierisque praestat immunitatem (absque munere!) appellari; tertio officium, unde munera militaria et quosdam milites munificos vocari: idei municipes dicit, quod munera civilia capiant.” A *munus* jelentése lehet először az adománnyal lényegében azonos: másodszer valakit terhelő (*onus*) kötelezettség (pl. adó, természetbeli szolgáltatás); harmadszor közhivatal, mely – mint tudjuk – nem mindig szívesen vállalt, terhes megbízatás volt. Ilyen elsősorban a katonáskodás, de ilyen a városi önkormányzat (*municipium*) szolgálata is, s ez utóbbi nevét is a *munus*ból eredeztetik. Így nézve a jelentésváltozat kiválasztását, a második jelentés mellett kellett dönteni, mert a dologi jellegű szolgáltatásra utal. Így elkülöníthető a *donum* általános értelméből a *munus*, mely az előbbi szó súlyát megemeli, mert a rokonértelmet konkrétább teszi („specifikálja”). Így kifejtve a szó az Isten népe köteles hódolatának tárgyban kifejezésére utal. Az ember *donumot*, a *populus munust* visz az Isten elé: „qui plus accipit, ab eo amplius exigitur.”

8 *Sacrificia illibata* – a *munus* értelmének kifejtése már a *sacrum*hoz vezetett. Teljesen helyénvaló volt tehát ebben a kifejezésben az áldozati adományok teljes materialitásának kinyilvánítása. A *donum* és a *munus sacrificium* lesz, a *leitourgia* központi aktusába helyeződnek át. Teljes, hiánytalan Istennek szenteltségüket fejezi ki az *illibatus* jelző: Thes. 3,366–367: ‘non libatus, non deminutus, intactus, integer’. Az antik reliquiók ételáldozatainak szakrális minősítése, hogy nem izlelték azokat, érintetlenül maradtak. Így szerepel már a római szakrális nyelvben (Acta Arval. a. 183, III 11. = Thes. 3,338.), mégpedig ha tárgyakra vonatkozik = ‘incolumis, integer, intacta’) a jogi nyelvben ‘illibata bona et incorrupta’: Inst. 5, 3, 1) értelmet kap. Ha személyekre mondjuk: ‘virgineum et illibatum, (incorruptum = akhranton), castus, firmus’ (Cod. inst. 1, 3, 34); végül kifejezetten egyházi értelmezésében: ‘incolumis, immaculatus, inconcussus’ = Lib. Pontif. 208, 3. Ehhez a jelentésváltozathoz eljutva, fordítottuk a szót ‘szepőlötelen’-nek.

9 *Pacificare* = ‘pacem facere’, ‘valakinek, valaki számára, valakik között – békét szerezni’, mondják a régi magyar nyelvben. Az etimológiai helyzet egyszerű és világos, a fordítás viszont engedmény a mai közérthetőségnek. (Szerez békét, vagy teremts békéséget – helyett.)

10 *Adunare*: etimonja egyszerűen megállapítható: *ad* és *unum*. Érdekes viszont, hogy először a keresztény latin szókincsben jelentkezik (Thes. 1, 886). Cypr. epist. 69, 5: „quando Dominus corpus suum panem vocat, de multorum granorum adunatione congestum, populum nostrum, quem portabat, adunatum”. A kenyérből egyesült búzaszemek sokasága a hívó népsége: „unitatis et pacis dona concede, quae sub oblatibus muneribus mystice designantur” (Super obl. F. Cor. Christi = Aug. Serm.) Ebből a keresztény teológiai értelemről jut el Boethius egy „világiasabb”, semlegesebb jelentés-változat kialakításához: ez ‘harmonia plurimorum adunatio et dissidentium consensio’. Az eucharisztikus *pax* és *adunatio* tehát nagyon is emberi vonatkozásokat alakít tökéletessé és szentel meg a *mysterium*ban. A szó eucharisztikus értelmét egy ellentétes értelmű használat még pontosabban világítja meg: „Ut divisoribus dominici corporis... compressis ecclesiarum concordia diabolica impedimenta succideret et universitas de adunatione gauderet.” (Avell. 596:7)

11 *Fidei cultoribus* – vitatott értelmű kifejezés, melyet Dom Capelle és nyomában természetesen Dom Maertens a püspökökre értelmeztek. (M. i. m. 59.) A beuronai Bonifaz Fischer szerint viszont a *cultores fidei* magukat a hitért buzgólkodó híveket jelölik. (uo. 53. j.) A szó kétségkívül a *colere* igéből származik. A földművelés fogalomköréből vett kép, a vetés gondozását, a termés biztosításának munkáját vetíti a szó jelentésébe. Az ige hirdetés sarjadó vetését – gondolhatnánk Capelle és Maertens nyomán – a püspökök gondozzák, tehát itt is róluk van szó. Nem is vitatható, hogy a *cultores* valamivel komolyan törődő, valamit különös felelősséggel, fáradsággal gondozó embereket jelöl. Hogy azonban tényleg a püspökökről lenne szó, ebből még nem világos és további vizsgálódást igényel. A latinság valóban ismerte a szót ilyen összefüggésekben: ‘iurum legumque cultores’ (Cato or. frg. 116 = Thes. 4, 1317 s köv. u. o. 1318 is); ‘veritatis cultores’ (Cod. Just. 4, 38, 15). A keresztény latin a lélek művelésével, a saját lelkükkel törődőkre alkalmazta először.

Rufinus (Hist. 2, 17, 3): „virois illos (postea christianos dictos) cultores (therapeutas) et feminas cum ipsis ait Philo cultrices (therapeutridas) appellari, causam vero huius vocabuli vel ex eo ductam, quod... animas tamquam rudes et agrestes excolerent, vel quod erga Dei cultum pura... conscientia perdurarent...” Tárgyunkhoz még kifejezettebben szól Palladius (Hist. mon. I. pr. p. 249/50): „rectae cultores fidei (orthodoxoi)”. – Ha ehhez még figyelembe vesszük, hogy a szó jelentései közt ilyen értelmezések is vannak, mint ‘custos, operarius’ – és ellentéte: ‘contemptor, inimicus’ –, igazat kell adni B. Fischernek, a Vetus Latina intézet tudós vezetőjének, aki már ennek következtében is a keresztény (és liturgikus) latin egyik legismertebb ismerője. Palladius értelmezését kell követnünk. Azokról van helyet szó, akik az igaz hit, a hit tisztasága, helyes értelmezése körül buzgólkodnak (orthodoxi), azzal törődnek, tekintet nélkül arra, hogy püspökök, papok vagy világiak.

12 *fides cognita* – Maertens (im. 65–66) a *fides fideliténék* véli, azaz ‘hűség’-nek, és nem ‘hit’-nek. Mi mégis *hitnek* fordítottuk, mert a *fides* és *devotio* korrelatív viszonyban vannak egymással, mint a következőkben látni fogjuk. Ugyancsak Maertens a *fides*t ‘hűség’-nek értelmezve, a hűség próbjáról, próbatételről beszél, mintha pl. katonai hűségről lenne szó. Értelmezésének alátámasztására hivatkozik a középkori latinság szótáira (i. m. 65.), ami eleve elfogadhatatlan módszertani álláspont.

A kánont készítő klasszikus és nem középkori latinban fogalmazták. Így tehát az antik jelentéstörténetet kell áttekinteni, hogy a *fides* jelzőjét helyesen értelmezhesük. A *cognoscere* ige nem azonos jelentésű a *noscere*-vel. „Cognoscit” mondjuk, ha valaminek az alapos, kritikus megismeréséről van szó. Arról, hogy valamit jónak vagy rossznak, igaznak vagy nem igaznak ismertünk meg. Így az Itala a Genezisben azt, amit a Vulgata „sciens bonum et malum”-nak fordít (3, 22), „in cognoscendo bonum et malum” (Aug. gen. ad litt. 11, 1 = Thes 3, 1505). Az ilyen megismerés alapja a szó jogi jelentése kialakulásának. Így a *cognoscere* a vizsgálat és jogi megítélés folyamata, melynek eredményeként a bíró elé került ügy *causa cognita* lesz s az ítélet róla megalkotható. Innét az ilyen kifejezések: „proconsul cognita pronuntiavit...”, „contra cognita praetor pronuntiasset” (Dig. 40, 5, 26, 7 = Thes. 3 1507); „causa cognita... iudicium dabo” (Ulpianus = PW 7, 208); „certum an incertum dicat, cognitio ipsius praetoris est” (Paulus = 208). Azaz: a jelenlévők (circumstantes) hitét Isten megítélése alá bocsátja a kánon, illetőleg azt úgy tekinti, amint azt Isten megvizsgálta, mert próbának vetette alá. Maertens Augustinus-hivatkozása (*cognita et probata*) ebben az összefüggésben és a hitre vonatkoztatva nyer helyes értelmet. Innét a fordítás: „kiknek hitét Te megvizsgáltad”.

13 *Devotio* – az egész latin liturgikus nyelv egyik kulcsszava. Jelentéstartalma annyira gazdag, annyira a vallásos lelkeség legmélyebb fókereit feltáró, hogy fordítása egyike a legnehezebb interpretálási feladatoknak. A magyar fordítás egy – ez esetben banálisán ható szóval: „buzgóság” – értelmezi. Ez a szó a *fervescere*, *fervens*, *fervor* tükörfordításaként került be vallásos szókincsünkbe. Bár a szóval kifejezett lelki-érzelmi mozzanat belép a *devotio* fogalmát alkotó sok elem közé, de azt – természetesen – egymagában sem meg nem alkotja, sem nem magyarázza, még kevésbé helyettesíti. A német fordításokban szokásos *Opfergesinnung* már sokkal közelebb jár a valódi jelentéshez. A társas-konvenció értelmezéséhez (vote devoué) alkalmazkodó francia fordítás (Dom Maertens) éppen annyira közönséges, mint felületes. Ez utóbbi megoldás elsiettségére vall, hogy bár elismeri a szónak az antik római vallásból származását, az ebből következő jelentéstani helyzetet – hivatkozásai szerint – meg sem kísérelte megismerni.

K. Winkler szerint a *devotio* óromai szakrális jogi terminus, a *votum* egy fajtája (Reallexikon für Antike und Christentum... III. Stuttgart 1957. 849). Az *imperator* vagy egy *magistratus cum imperio* előtt tett fogadalom az alvilági istenségeknek (Tellus, Terra Mater, Di Manes: Liv. 8, 10, 11. Cic. de nat. deorum 2, 10); a meghallgattatás ellenszolgáltatása az, hogy a *se devovens* az istenek által megsemmisítendő ellenség sorsát önként osztja, egész létét, életét az isteneknek átadja, rendelkezésükre bocsátja (Liv. 8, 6, 10 – Daniels Jb. f. Lit. wiss. 81 (1920)).

A szó és jelentése átkerült a császárkultusz terminológiájába, és ezért módosult. Sallustius: „se regibus devovent et post eos vitam refutant” (hist. 1. frg. 125); „devotas numini maestatique eius” (R1. A. Ch. 3, 854). Így lesz ez lassanként: ‘Gesinnung der loyalen Ergebenheit’ (uo. 855). A római *ars militaris* szerzője, Vegetius már a *fidei ac devotionis intuitu* összefüggést használja (Res mil. 1, 28). Vegetius könyvét a francia középkor „Art de Chevalerie” címen ismerte, s a *fides-devotio* későrómai értelmezése *loyauté-dévouement* formában került be a francia *courtoisie* szókincsébe. E többszörösen derivált érteleme kötötte le Dom Botte és utána a népszerűsítő Dom Maertens figyelmét, és ezt a jelentést tették értelmezésük alapjává.

Aligha helyesen. Nem szorul ugyanis bizonyításra, hogy a kánon fogalmazója a *sêmeionokat* szakrális értékűk szerint mérlegelte. A *devotio*-ban nem a római társalgási konvenciót vagy a bürokratikus alárendeltséget kifejező jelentésével kötötte le a figyelmét. Igaz, hogy a keresztények latinja is átvette, használja a *fides-devotio* Vegetiustól hallott katonai, „lovagi” értelmét. Cyprianus: „sacramenti mei memor devotionis ac fidei arma suscepi” (ep. 58, 10). Lactantius: „contra

eius, ut devotionem ac fidem suorum vel probat vel corroborat” (hist. 5, 22, 17). Azonban, mint a szó keresztény jelentéstörténetét legjobban ismerő A. Stuiber mondja: a fides „immer ausschließlicher den christlichen Glauben bedeutet – verliert fides et devotio gegen des 4. Jh. bei Ambrosius die militärischen Nebentöne.” (Ambrosius: Cain 2,5,17; Isaac 4,21. Rl. A. Chr. 3,858). A *prex eucharistica* keletkezésének kora, szellemi és keresztény nyelvi környezete tehát e jelentéstörténeti fejlődés végpontját jelentő helyzetnek megfelelő értelmezést kíván.

De még többről is van szó. A *devotio* fogalma érintkezik az eucharisztikus áldozat érzelmi és ténybeli valóságával. A *populus adunatus* a búzaszemek és szőlőfürtök egyesülésének valóságában a maga hite és *devotio*-ja által belép Krisztus legfőbb, most újra jelenné váló *devotio*-jának közösségébe. A. Stuiber teljes joggal hangsúlyozza, hogy „ganz verchristlichte Bedeutung von fides et devotio hat auch die Stelle im Canon Missae: Quorum tibi...” De még hozzáteszi: „in der Schwebe bleibt, ob mehr die Gesinnung, oder die Tat des Gehorsams gemeint ist...” (i. h. 859.) A teljesebb tisztázás érdekében tehát még e vonatkozást kell jobban megvizsgálni. Augustinus a Deciusoknál e *devotionis affectus* csodálja inkább; bár természetesen – e hatalmas *affectus*-következménye az emberfeletti elhatározás és tett (De Civ. Dei 5,18). Ennek a keresztény megfelelőjét – egyebek között – Ágnesnél találjuk meg: „ipsi soli servo fidem, ipsi me tota devotione committo” – olvassuk officiumában. Azaz: Krisztusban való hitét (és nem csak hűségét) megőrzi, s ennek az a következménye, hogy teljességgel, hiánytalan *devotio*-val rábizza magát. Tegyen vele, amit akar. És ez nem csak az emberi lét végső kérdéseiben jellemzi a hitből élőket. Abraham – *fides nostrae pater* (Ant. Magn. Sabb. Quinqu.) – így bizonyította *devotio*-ját Ambrosius szerint (Abraham 1, 2.): „...majorque ambitioso eloquentiae mendacio simplex veritatis fides. Itaque cujusmodi fuerit in eo viro devotio, consideremus. Ea enim virtus ordine prima est, quae est fundamentum ceterorum, meritoque hanc ab eo primam exegit Deus, dicens: Exi de terra tua et de domo patris tui.” Ebből kettőt érthetünk meg. A hitet próbára teszi, de azt igazolja, tanúsítja a *devotio*, az Isten szavára való teljes ráhagyatkozás, az egzisztenciális bizonytalanság vállalása: „Exi de terra tua...” A *devotio* gyakorlati és fő jellemzője tehát a szekuláris környezettel szemben a bizonytalanság, az *insecuritas*. Az ókereszténység számára a *saeculum* minden további nélkül az *imperium Romanum* volt, s azt el is nevezte *securitas Romana*-nak. Imádkozott ezért a törvényes *securit*asért, de attól a maga keresztény *insecurit*ását, a *devotio*-t, melynek egyetlen biztonsága csak az Isten akarata, el is különíthette: „Nostris, quaesumus, Domine, propitiare temporibus, ut tuo munere dirigantur et Romana securitas et devotio Christiana.” Vagy ilyen fordulattal: „Romani nominis secura libertas in tua devotione semper exsultet...” (G. Tellenbach, Römischer und Christlicher Reichsgedanke in der Liturgie des frühen Mittelalters, Heidelberg 1934. 13, 17). Néha a *devotio* helyébe lép a *religio*: „et religionis integritas et Romani nominis securitas” (? , 20.), a birodalmi *religio* azután már lehetett *Romana devotio* (? , 19.). A *devotio* értelme igen közel áll a *religio*-éhoz, hiszen az Istenre hagyatkozás mindennél inkább hozzáköti az embert. Így tehát ez az Ambrosiusnál *prima virtus* a többi *virtus* fundamentuma, a keresztény *religio*, élet és gyakorlat fő jellemzője, azzal azonos. A példakép, a *prototypus* az Olajfák hegyén Atyjára hagyatkozó Krisztus. Az Ő nyomában járók hitét *devotio*-juk igazolja: a krisztusi *religio* lényegében *devotio*. Ezért mondja Ambrus a két főapostolról (per quos religionis sumpsit ecclesia exordium) szóló himnuszában: „Hinc Roma celsum verticem / devotionis exultit / fundata tali sanguine / et vate tanto nobilis...”

14 *Incolumitas* – a *salus*-szal nem azonos ‘jóléte valakinek’. A *salus* itt: ‘a lélek üdve, jóléte’; az *incolumitas* a testi lét kedvező, egészségi és más szempontból kifogástalan állapota. (Gaffiot: *maintien en bon état*).

15 *Tibique reddunt vota sua* – a *vota reddere* különös módon jelentheti a fogadalom tételét és annak teljesítését (Gaffiot: ‘faire des vœux, adresser solennellement des vœux’; másrészt mindjárt: ‘les acquitter, les accomplir’). Mi tehát a *votum*? A szó görög-latin szakrális nyelvűből származik (*eukhē* = *votum*). Jelent – különösen azután, hogy az antik *religio* antropomorfizálódott – valami feltételes szerződést az istenség és az ember között. Ha az isten megsegíti valami ügyben, viszonzásul ezt és ezt teszi, létesíti az isten tiszteletére. (Toutain J. s. v. Daremberg et Saglio: *Dictionnaire des antiquités grecques* 5,969–978). Hangsúlyozni kell, hogy itt valóban szoros értelemben vett szerződésről van szó, melynek teljesítése az ember részéről csak akkor kötelező, ha az isten is megfelelt szerződéses kötelezettségének. (Homérosztól tíz hely Toutainnél; Aischylos, Heten Téba ellen, 271. ssk.) Így megy át a szó a római jogi nyelvbe (uo. 974.). Ezzel az értelmezéssel azonban nem jutunk előbbre. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a keresztény nem olyan antropomorf kapcsolatban van az Istennel, mint ahogyan az antik *religio* hívei. Másrészt a *votum* jelentheti az óhajt, kívánságot, melynek teljesítésére vonatkozó kérdés is lehet *votum*-szerű (Gaffiot). De *reddere* jelentése sem csak ‘teljesíteni’, hanem ‘saját személyében előterjeszteni’. Így ismeri a szót a kánon korának jogi nyelve (Celsus 1, 20. Dig: „Orbum reddendi quamquam significatum habet retro, recipit tamen et per se dandi significationem”, Dig. 50, 16, 94. – De verb. signif.). Így értelmezve a *votumok* a *salus*-ra és *incolumitas*-ra vonatkozó kérdések, s a *reddere* azok előterjesztése.